УДК 811.133.1
DOI https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.40.2.24

Шевченко М. Ю.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романської філології
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ТЕОРІЯ ПРОТОТИПНИХ СЕКВЕНЦІЙ У ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНОМУ АНАЛІЗІ ТЕКСТУ

Анотація. Статтю присвячено огляду елементів лінгвостилістичного аналізу художнього тексту, серед яких увиразнюється роль прототипних секвенцій, виділених французьким лінгвістом Ж.-М. Адамом. Його теорія семантичного групування висловлювань ґрунтується на виділенні п'яти основних типів текстових сегментів – наративного, дескриптивного, аргументативного, експлікативного та діалогального. Ця теорія частково спрощує вирішення питання про складність типології текстів. Багатопланова текстова різнорідність зазвичай ускладнювала можливість уніфікації, а також систематизацію підходу до лінгвостилістичного аналізу тексту. Але поява теорії Ж.-М. Адама дозволила забезпечити важливу структуруючу й організаційну роль для стилістичного коментаря.

Встановлення типології текстів є приблизним поняттям, але в рамках окремого тексту, як правило, можна виділити сегменти меншого розміру, що складаються з кількох фраз, тобто секвенції. Вони регулярно з'являються в тексті у вигляді структурно-семантичних прототипів. Такі схеми семантичного групування висловлювань справляють на читача враження швидкого розпізнання, як, наприклад, ефект описання. Текстові секвенції забезпечують зв'язність тексту, їхня логічна послідовність дозволяє читачу краще засвоїти зміст.

Наративні секвенції слідують принципам класичної наративної схеми. Дескриптивний текст надає контекстну рамку наративному, завдяки йому читач може яскравіше уявити дію в процесі сприйняття описань в рамках центральної теми та підтем. Аргументативна секвенція має на меті переконання співрозмовника, читача. Експлікативний прототипний сегмент трапляється рідко в художньому тексті. Натомість діалогальний сегмент часто присутній в художньому тексті, його функцією є забезпечення комунікації між персонажами.

Встановлення таких текстових домінант є одним із базових кроків під час лінгвостилістичного аналізу художнього тексту. Це визначає глобальну орієнтацію процесу вивчення стилю тексту і упорядковує мовні засоби, що використовуються у тексті. Варто зазначити, що художні тексти зазвичай належать до змішаного типу секвенцій, що дозволяє виявити функцію кожного з прототипів під час детального аналізу.

Ключові слова: лінгвостилістичний аналіз тексту, схема аналізу тексту, прототипна секвенція, наративний текст, дескриптивний текст.

Постановка проблеми. Доволі дискусійним є питання з приводу того, як має здійснюватись лінгвостилістичний аналіз тексту, які етапи він має включати в себе, що є обов'язковим до розгляду, а що виконує другорядну функцію. Дослідники займались розробкою різних схем аналізу художнього тексту, які відрізняються лише ступенем деталізації. Французькі лінгвісти пропонують власний погляд на феномен лінгвостилістичного аналізу тексту.

Текстова граматика, зокрема її французька традиція, пропонує розширені рамки лінгвостилістичного аналізу, щоб охоплювати питання, які фраза не дозволяє вирішувати задовільно. У 1970 роках постає питання про те, чим відрізняється текст від нетексту, за яких умов послідовність фраз може іменуватись текстом. Як сукупність слів не завжди є фразою, так і сукупність фраз не завжди є текстом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні дослідники працювали над цими питаннями. Серед них були такі науковці: Т. ван Дейк, Б. Комбет, М. Шароль, Ж.-М. Адам. Вони досліджували питання когерентності, когезії, типів тексту, текстової прогресії. Це дозволило вийти за нездоланні, як спочатку здавалося, межі фрази у бік надфразної єдності.

Мета статті – визначити роль теорії прототипних секвенцій у французькій традиції стилістичного коментаря художнього тексту.

Виклад основного матеріалу. Лінгвостилістичний аналіз тексту або за франкомовною традицією – стилістичний коментар (commentaire stylistique) передбачає дослідження лінгвістичних засобів, які використовує автор не тільки з комунікативною метою, але також з метою здійснення естетичного ефекту. Стилістичний аналіз також частково пов'язаний із літературною інтерпретацією тексту.

Лінгвостилістичний аналіз тексту перебуває на перехресті багатьох напрямів – граматики, лінгвістики, семіотики тощо, які розглядають феномен тексту, послуговуючись різноманіттям своїх методів. Стилістичний аналіз не має власного інструментарію, він його запозичує в таких наук, як текстова лінгвістика, граматика, аналіз дискурсу, прагматика, риторика, поетика, семіотика, щоб описати функцію того чи іншого елемента чи мовленнєвого засобу в тексті. Лінгвістичний засіб розглядаємо в широкому розумінні як будь-який лінгвістичний феномен, який можна спостерігати на якомусь рівні тексту. Мова може йти про засоби прогресії тексту, енонсіативні засоби, лексичні, граматичні, риторичні засоби. Одним із завдань лінгвостилістичного аналізу тексту та водночас однією з його складностей є визначення та співвідношення двох аспектів мовних одиниць – плану вираження та плану змісту. План вираження або позначення (signifiant) актуалізує графічну та фонічну форми мовної одиниці, а план змісту, тобто позначення (signifié), представляє семантичну форму.

Для здійснення аналізу тексту необхідні також літературні, соціокультурні, історичні знання екстралінгвістичного контексту. Вони дозволяють оцінити специфіку тексту і мають бути

долучені до інтерпретації тексту. Мова може йти про літературну течію чи школу, до якої належить автор, або яким протистоїть його творчість. Не менш важливо також правильно розмістити досліджуваний уривок на темпоральній осі епохи, літературної історії та у сукупності творчого доробку автора.

Вивчення стилю ніколи не має відокремлювати зміст від форми. Важливо розуміти, що аналіз покликаний зробити очевидним та явним те, що є внутрішньо і глибинно пов'язаним. Текст – це тканина, про що свідчить його латинське походження (від дієслова "*texere" – ткати*). Кожний його елемент сприяє значенню їх сукупності. Не можна розглядати мовні засоби відокремлено, лише звертаючи увагу на їхнє значення у мові, необхідно пристосувати їх аналіз до специфіки всього уривку.

Здійснити лінгвостилістичний аналіз – це встановити зв'язки між використаними мовними засобами, щоб розкрити більш глибинну текстову концепцію. Ця кореляція між мовними засобами скеровує інтерпретаційну гіпотезу, підтвердження якої актуалізує стилістичний коментар. Під час вивчення стилю рекомендується розпочинати аналіз тексту з форми, щоб поступово дійти до інтерпретаційної гіпотези.

Потрібно дослідити значення мовних засобів у тексті, щоб оцінити їх кількісно та якісно. Якісна оцінка передбачає вивчення змісту мовного засобу у показовому для аналізу тексту уривку. Кількісно ж використання засобу оцінюється простим статистичним методом, звертаючи увагу на ступінь присутності чи відсутності того чи іншого засобу в тексті, на часте повторення стилістичної фігури та її розповсюдження в тексті. Повтор елементу чи феномену має бути детально розглянутий, тому що часто він свідчить про ефект накопичення якоїсь ознаки, різні аспекти якої доцільно буде дослідити.

Розповсюдженою помилкою в аналізі тексту французький дослідник Ф. Кала [1] вважає поверхневий дослівний аналіз тексту, позбавлений основної ідеї, а також суху інвентаризацію формальних мовних засобів. Дослідник має відірватися від лінійного розгортання тексту, щоб згрупувати досліджувані засоби навколо значущих домінант. Термін «домінанта», запозичений у Р. Якобсона, є фундаментальним, тому що він допомагає організувати стилістичний коментар навколо тих аспектів тексту, що забезпечують його структуру, зв'язність та цілісність. Якщо аналіз буде зорієнтований в цьому напрямі, вийде системно показати, як мовні засоби сприяють експресивності тексту, передачі емоцій, естетиці твору.

Кожний літературний твір належить до якогось жанру, і кожний твір передбачає наявність горизонту очікувань. Від вибору літературного жанру залежить використовувана серія мовних засобів, на яких має зосередитись стилістичний коментар. Водночас автор часто може грати поняттям жанру і намагатися уникнути певних письменницьких шаблонів.

Побудова плану лінгвостилістичного аналізу є важливим етапом, але, оскільки кожен текст є специфічним, типового плану аналізу не може бути, проте певні базові його віхи все-таки можуть бути визначені.

На початку стилістичного коментаря потрібно представити текст, визначивши його жанр, літературну течію, до якої він належить, текстову домінанту. Важливо визначити місце уривку в творі, представити скорочене резюме уривку, адже це долучить його до більш загальної концепції твору, такої як універсальна тема.

Що стосується текстової домінанти, то тексти – це настільки різні й складні структури, що неможливо встановити їх типологію, яка б не була приблизною. Однак можна виділити сегменти меншого розміру, що зазвичай складаються з кількох фраз – секвенції (séquences). Ж.-М. Адам [2] розробив теорію прототипних секвенцій, у якій виділив п'ять типів текстових сегментів – наративний, дескриптивний, аргументативний, експлікативний та діалогальний. Регулярно з'являючись у тексті, ці схеми семантичного групування висловлювань справляють на читача враження швидкого розпізнання, як, наприклад, ефект описання.

Текстові секвенції беруть участь у створенні інформаційної прогресії в тексті. Щоб забезпечити зв'язність тексту, автор має упорядкувати інформацію та забезпечити її прогресію, представивши її в логічному та чіткому порядку. Кожна нова фраза і кожний новий абзац мають нести додаткову інформацію у різних формах – визначення, пояснення, прикладу, роздуму тощо, що набувають форми різного типу секвенцій. Саме логічна послідовність цих секвенцій дозволяє читачу краще засвоїти зміст. Розглянемо ознаки наративної, дескриптивної та аргументативної секвенцій, виявлення яких у тексті структурує подальший аналіз тексту.

Мета наративної секвенції – розповісти історію. Наративний тип тексту трапляється там, де розповідається якась історія, тобто в романі, новелі, казці, новинах. Історія прогресує в часі й просторі завдяки дієсловам з активною семантикою (*aller, décider, visiter, commencer, accomplir, choisir, trouver*). Розповідь наводить факти про персонажів, передає їх слова, коментує їх вчинки. Наративність – це дія, що розгортається за класичною наративною схемою (Situation initiale → Événement perturbateur → Péripéties → Événement équilibrant → Situation finale). Необхідно проаналізувати тип представлення історії розповідачем, щоб визначити ступінь його наближення та залучення до історії (conteur omniscient, conteur interne, conteur externe).

Маркери, що організовують наративний текст – це просторово-часові оператори. Відносні часові показники розміщують дію стосовно попередньої минулої дії. Це такі анафоричні показники, як *à ce moment-la, le lendemain, la semaine suivante, 3 jours plus tard, peu avant*. Також трапляються автономні показники часу, що відображають календарні поняття – століття, рік, сезон, місяць, день. Приклад наративної секвенції, у якій інформація розгортається, дія йде вперед: "Comme il se trouvait loin de sa maison pour y rentrer, et trop fatigué pour se traîner plus longtemps, il creusa un trou dans la neige et s'y blottit avec son chien, sous une couverture qu'il avait apportée. Et ils se couchèrent l'un contre l'autre, l'homme et la bête, chauffant leurs corps l'un à l'autre et gelés jusqu'aux moelles cependant. Le jour allait paraître quand il se leva" [3].

Хоча розповідь організовується загалом за принципом наративної секвенції, інші типи секвенції, як-от дескриптивна, також можуть у ній траплятися.

Мета дескриптивної секвенції – представити предмет, персонажа, пейзаж, інтер'єр тощо. Дескриптивний текст надає контекстну рамку наративному, завдяки йому читач може яскравіше уявити дію. Поява дескриптивної секвенції означає паузу в оповіді.

На семантичному рівні описання організовується навколо центральної теми, наприклад, пейзажу полів. До нього приєднуються підтеми – вид на гори, сонце, тепле повітря. Лекси-

ко-семантичні поля дають уявлення про те, об'єктивна, суб'єктивна чи нейтральна манера оповіді, обрана автором.

Якщо для наративної секвенції властиві дієслова з активною семантикою, то для описання використовуються дієслова стану, як-от *être, paraître, sembler*. Маркери перерахування та реформулювання підкреслюють деревоподібну структуру дескриптивного тексту. Текст організується з позицій простору (*sous, sur, par-dessus, à gauche, ici, plus bas*), часу (*au début, ensuite, plus tard, une heure avant, la nuit, au printemps, à cette époque)*, логіки (*premièrement, deuxièmement, de plus, en outre, également, par ailleurs*). Приклад дескриптивної секвенції: "La plage de Big Sur est vide, et je demeure couché sur le sable, à l'endroit même où je suis tombé. La brume marine adoucit les choses; à l'horizon, pas un mât; sur un rocher, devant moi, des milliers d'oiseaux; sur un autre, une famille de phoques: le père émerge inlassablement des flots, un poisson dans la gueule luisant et dévoué. Les hirondelles de mer atterrissent parfois si près, que je retiens mon souffle" [4, p. 13].

Аргументативна секвенція має на меті переконання співрозмовника, читача. У ній виражаються ідеї та почуття, які мовець намагається передати отримувачу повідомлення. Структура аргументації має бути витриманою з погляду обов'язкових елементів – тези, аргументів, контраргументів, прикладів та логічних конекторів, які все це упорядковують (mais, par contre, cependant, en revanche, et, de plus, par ailleurs, parce que, puisque, en raison de, si bien que, ainsi, aussi, donc). Оскільки аргументативний тип дискурсу виражає особисті оцінки, що виходять з моральних, культурних, соціальних цінностей, йому властиве яскраве позиціонування особистості мовця за допомогою займенників (moi, je, mon, nos), прикметників, що виражають особисту оцінку (beau/laid, bon/mauvais, juste/injuste), прислівників та присвійних займенників, що узагальнюють до абсолюту (aucune, seule, tout, l'ensemble), лексичних полів з негативною або позитивною конотацією. Мовець напряму звертається до співрозмовника (tu, vous) і запрошує його розділити свої погляди за допомогою використання різних аргументативних стратегій. Приклад аргументативної секвенції: "<…> de tous les coins de l'univers Paris attire les curiosités et les admirations. Allons-nous donc laisser profaner tout cela? La ville de Paris va-t-elle donc s'associer plus longtemps aux baroques, aux mercantiles imaginations d'un constructeur de machines, pour s'enlaidir irréparablement et se déshonorer? Car la tour Eiffel, dont la commerciale Amérique elle-même ne voudrait pas, c'est, n'en doutez point, le déshonneur de Paris" [5].

Висновки. Встановлення текстової домінанти є одним із початкових і базових кроків під час лінгвостилістичного аналізу художнього тексту. Це визначає глобальну орієнтацію процесу вивчення стилю тексту та відіграє систематизуючу роль у стилістичному коментарі, адже упорядковує мовні засоби, що використовуються у тексті. Варто зазначити, що загалом художні тексти належать до змішаного типу секвенцій, що дозволяє виявити функцію кожного з прототипів під час детального аналізу.

У контексті розгляду одного з найважливіших елементів лінгвостилістичного аналізу науковий інтерес також становить детальне комплексне вивчення усіх етапів стилістичного коментаря з урахуванням приналежності тексту до того чи іншого семантичного прототипу.

Література:

1. Calas F. Leçons de stylistique. Paris : Armand Colin, 2011. 278 p.
2. Adam J.- M. Les textes: types et prototypes. Paris : CURSUS, 2017. 336 p.
3. Maupassant de G. L'auberge. URL: http://maupassant.free.fr/pdf/auberge.pdf.
4. Gary R. La promesse de l'aube. Paris : Editions Gallimard, 2014. 456 p.
5. Protestation des artistes contre la tour de M. Eiffel 14 février 1887 URL: https://fr.wikisource.org/wiki/Protestation_des_artistes_contre_la_tour_de_M._Eiffel_du_14_f%C3%A9vrier_1887
6. Boissieu de J.-L., Garagnon A.-M. Commentaires stylistiques. Paris: SEDES, 2005, 278 p.

Shevchenko M. Prototype sequence theory in the linguistic and stylistic text analysis

Summary. The article has been devoted to the description of the elements of the linguistic and stylistic artistic text analysis. The role of the prototype sequences, that were defined by French linguist J.-M. Adam, is particularly highlighted among these elements. His semantic utterance grouping theory is basing on the definition of five fundamental text segments – narrative, descriptive, argumentative, explicative and dialogic. This theory partially simplifies the question of the complexity of the typology of texts. Multidimensional text heterogeneity made it difficult to unify and systematize the approach to linguistic stylistic analysis of the text. But J.-M. Adam's theory ensures an important structural and organisational order for the stylistic text analysis.

Establishing of the text typology is an approximate notion, but in the separate text it is usually possible to distinguish the segments of smaller size that include several sentences. These are sequences that regularly appear in the text in the form of structural and semantic prototypes. Such schemes of the semantic grouping of utterances have an effect of fast recognition during reading, such as the effect of description. Text sequences ensure the coherence of the text, their logic succession allows to better understand the content.

Narrative sequences follow the principles of the classic narrative scheme. Descriptive texts provide a contextual framework for the narrative, allowing to more clearly imagine the action in the process of perceiving descriptions within the central theme and sub-theme. The argumentative sequence is intended to convince the reader. Explicit prototype segment is rare in artistic text. Instead, the dialog segment is often present in artistic text, and its function is to ensure communication between characters.

Establishing such textual dominants is one of the basic steps in the artistic text analysis. This determines the global orientation of the text style learning process and arrange the linguistic means used in the text. It is worth noting that, in general, artistic texts usually belong to a mixed type of sequences, which allows to identify the function of each prototype during detailed analysis.

Key words: linguistic and stylistic text analysis, text analysis scheme, Prototype sequence, narrative text, descriptive text.